COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-3116611

Samenstelling/Productie
mw. drs. M. Bookelman
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
drs. M. Jansen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. M. Mohansingh
drs. A.F.J. Niemeijer
mw. drs. L.A. Nizet
mw. R. Ramautar
mw. drs. C. Scheffer
ir. Th. A.J. Schiere
drs. A. Schuurman
mw. drs. E.B. de Snoo-van de Garde
ing. M. Spooren
drs. J.L.R. Valk
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
L.J. van den Boogert
D. Brouwer de Koning
drs. R. Daalder
drs. Th. M. Elsing
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, december 1994

A. **HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING**
A.F.J. Niemeijer
december 1990

B. **BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
E.B. van de Garde
L.A. Nizet
mei 1990

C. **STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE**
A. Schuurman
september 1993

D. **GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN**
A. Schuurman
september 1993

E. **INVENTARISATIE**
E.B. van de Garde
L.A. Nizet
M. Verweij
1988

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Afwatering

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Wegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken en kaden
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Openbare nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Hillegom
         5.2.1.1. Ontwikkelingen tot ca. 1800
         5.2.1.2. 19e- en 20e-eeuwse ontwikkelingen
      5.2.2. Oosteinde
      5.2.3. Arnoud
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

D. GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

E. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Hillegom ligt binnen de bollenstreek (M.I.P.-regio West-Rijnland) in het uiterste noorden van de provincie Zuid-Holland en grenst (N-O-Z-W) aan de gemeenten Bloemendaal, Bennebroek, Haarlemmermeer (alle onder Noord-Holland), Lisse en Noordwijkerhout. De grenzen met deze gemeenten gaan alle terug op historisch-juridische grondslagen; een uitzondering vormt echter de limiet langs de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder. Het ambacht Hillegom strekte zich voorheen verder uit naar het oosten maar door afslag ging land verloren aan het groeiende Haarlemmermeer. Hier staat tegenover dat de rest van het voormalige ambacht De Vennip (dat grotendeels werd verzwolgen door het water), in 1855 bij Hillegom werd gevoegd. De omstreeks 1850 tot stand gekomen Haarlemmermeerpolder zou voortaan een zelfstandige gemeente gaan vormen: de grens met deze gemeente was zowel planologisch-administratief als functioneel-landschappelijk te noemen maar kan inmiddels eigenlijk alweer als historisch-juridisch worden aangemerkt.

Het gemeentelijk oppervlak is thans 1.347 ha en het bevolkingsaantal was op 1 januari 1989 20.001; de bevolkingsdichtheid bedroeg hiermee 1.563 inwoners/km² landoppervlak.

De gemeente Hillegom telt behalve het gelijknamige dorp nog de beide gehuchten Arnoud en Oosteinde en bovendien wat verspreide bebouwing.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

Hillegom werd gesticht op een strandwal temidden van strandvlaktevenen. De strandwallen - lange, globaal genomen noord-zuidgerichte zandruggen die ontstonden onder invloed van kuststromingen - ontwikkelden zich achtereenvolgens van oost naar west gedurende de laatste millennia voor Christus. De Hollandse kust verplaatste zich ondanks absolute en relatieve zeespiegelstijging - het proces vindt ook thans nog voortgang -steeds verder westwaarts. Bovenop de van oost naar west - als gevolg van het rijzend zeeniveau - steeds hogere strandwallen stoven sedert het begin van de jaartelling enorme zandmassa's op tot lage duinen: deze behoren tot de zogenaamde oude duinen. Tussen de verschillende strandwallen bleven de voormalige stranden als vlakten liggen; door stagnerende wateraf-voer konden zich in deze zogenaamde strandvlakten veenmoerassen gaan vormen. De strandvlaktevenen groeiden aan tot ruim boven zeeniveau en soms zelfs tot boven de aangrenzende strandwal- en oude duincomplexen.

Achter de strandwallen kwam het zogenaamde Hollandveen tot ontwikkeling, dat tot een metersdik pakket aangroeide. In de strandvlakten werd de toplaag hoofdzakelijk gevormd door zeggeveen; in het Hollandveengebied in de eerste plaats door veenmosveen; dit laatste werd grotendeels verveend. In historische tijden werden de strandvlakten in belangrijke mate overstoven door duinzanden. Sedert de 16e en 17e eeuw werden de oude duinen afgegraven, onder andere in verband met zandbehoeften van de grote steden; in de 19e en 20e eeuw werden verdere afzandingen gepleegd in het kader van de uitbreiding van het bloembollenareaal. Om dezelfde reden vonden in onze eeuw op grote schaal omspuitingen plaats in de strandvlakten. (Omspuiten is het door zuigen naar de oppervlakte halen van onderliggende grondlagen). De huidige bodem binnen de gemeente Hillegom valt uiteen in drie typen: van oost naar west zijn te onderscheiden een gebied van strandvlaktezand-gronden op veen, een zone bestaand uit kalkrijke zanderijgronden (de afgegraven strandwal) en westelijk daarvan opnieuw strandvlaktezandgronden. Ook de laatstgenoemde zijn voor het merendeel omgespoten of anderszins door menselijk ingrijpen gewijzigd (diepdelving, uitvening en invaring en bezanding). Het aanwezige reliëf binnen de gemeente Hillegom onderging als gevolg van de afzandingen en omspuitingen vooral in de laatste eeuw enorme wijzigingen. De strandwal- en oude duincomplexen bereikten oorspronkelijk hoogten van 2-5m + NAP, terwijl de strandvlakten iets beneden NAP lagen. Na de menselijke ingreep kwamen beide grotendeels op zeeniveau te liggen. Bestaande wegen en bebouwde plaatsen bleven echter onaangeroerd en nog heden ten dagen verraden zij iets over de vroegere hoogteligging.

2.1. Afwatering

Hoewel het gemeentelijk oppervlak voorheen grotendeels ruim boven zeeniveau lag, waren er reeds eeuwen geleden afwateringsproblemen. De strandvlakten waren sedert hun ontginning (13e - 15e eeuw) ingeklonken (aan de oostzijde van het dorp was het niveau bovendien door vervening gedaald); zij werden bepolderd en in de loop van de 16e/17e eeuw moesten er watermolens worden ingezet. De gronden waterden in hoofdzaak af op het groeiende Haarlemmermeer, dat de voornaamste boezem was van het Hoogheem-raadschap van Rijnland. Na de drooglegging van het meer werd de afwatering via de

Ringvaart geregeld, terwijl ook de Trekvaart van Haarlem naar Leiden meer betekenis kreeg voor de waterhuishouding.

De watermolens binnen de gemeente werden in de eerste helft van deze eeuw vervangen door motorgemalen en vervolgens gesloopt. De gemalen behorend bij de polders aan de westzijde van het dorp bevinden zich alle in aangrenzende gemeenten. De installaties binnen Hillegom (respectievelijk behorend tot de Oosteinderpolder, de Vosse- en Weerlanerpolder, de Vennipper Polder en de Elsbroeker Polder) liggen alle langs de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

In samenhang met de ingrijpende grond- en bodemwerken in de gemeente werden ook het landschap en het bodemgebruik sterk gewijzigd.

De voor turffabricage geschikte veengronden aan de oostzijde van Hillegom waren reeds voor de 16e eeuw vergraven. De ontginning van deze gronden (13e/14e eeuw) was ten dele uitgevoerd haaks op de strandwal (met name in Elsbroek) maar in belangrijke mate ook door min of meer dwars op oost-westgerichte sloten kavels uit te zetten: er komen dus zowel oost-west- als noord-zuid-georiënteerde kavels voor. De ontwatering geschiedde door middel van de aanleg van een systeem van vrijwel evenwijdige zwetsloten; het aldus ontstane patroon van strookkavels was tamelijk onregelmatig.

De flanken van de strandwal waren door kampontginningen in cultuur gebracht (sedert de 10e eeuw), waarbij een onregelmatige blokstructuur was ontstaan. De onontgonnen (woeste) gronden werden sedert de 16e en 17e eeuw uitgegeven voor zandwinning; onder andere in het gebied "De Zanderij" leidde dit tot het ontstaan van een streng patroon van evenwijdige sloten. De zanderijen teken(d)en zich in het landschap scherp af door de kunstmatige steilwanden aan de grenzen van de concessiegebieden. De niet in cultuur gebrachte strandwalgebieden werden ten dele benut voor de aanleg van buitenplaatsen en landgoederen maar ook lagen er tot in de vorige eeuw uitgestrekte woeste gronden (eertijds ook wildernis geheten) binnen de gemeente.

De strandvlaktevenen ten westen van de strandwal (ter hoogte van Hillegom vanouds "De Hooge Veenen" genaamd) werden in westelijke richting ontgonnen: evenwijdige ontwateringssloten ontlastten zich in de Veenwetering (later gedeeltelijk vergraven tot Trekvaart van Haarlem naar Leiden). Het verkavelingspatroon lag in het grensgebied van blok- en strookvorm; tot op heden is hiervan nog het een en ander herkenbaar. Dit neemt niet weg dat de gronden ingrijpend werden veranderd door omspuiten, uitvenen en invaren. Wat wel sterk veranderde was de parcelering; sedert de opkomst van het bollenbedrijf werd de grond in kleinere percelen verdeeld: vanaf circa 1900 werd het westelijk strandvlaktegebied in snel tempo heringericht en ontstond een letterlijk bont palet van kleine bloembollenvelden.

De ingrepen langs de flanken van het oostelijk veengebied en vooral op de strandwal, waren aanmerkelijk diepgaander. De strandvlaktezandgronden in het noorden van Hillegom werden door omspuiting gedeeltelijk geschikt gemaakt voor het bollenbedrijf; zuidelijker kwamen in de Venniper Polder nog voor de oorlog dorpsuitbreidingen tot stand. In het agrarisch gebied bleef de strookverkaveling herkenbaar; de percelen werden echter nogal eens gesplitst.

De strandwalgronden en de oude duinen werden nog ingrijpender vergraven: de duingrond werd via een stelsel van zandvaarten afgevoerd in oostelijke richting. In de vorige eeuw werd de afzanding van de duinen met grote voortvarendheid gecontinueerd en nog voor 1890 was het gehele woeste terrein ten noorden van de dorpskom afgegraven. Aan de zuidzijde van het dorp kwam de afzanding eerst rond de eeuwwisseling goed op gang; de laatste belangrijke percelen woeste grond verdwenen pas in de jaren 1910 en 1920. De

afzandingen vonden - zoals reeds opgemerkt - plaats tot ongeveer NAP-niveau; de structuur van het strandwallenlandschap met zijn heuvels en valleien en zijn bossen verdween totaal. De grillige bospaden werden opgevolgd door stelsels van lijnrechte (vaar)sloten en kavelgrenzen: het gevarieerde terrein werd ten behoeve van zandwinning en bollencultuur herschapen in een vlak en leeg cultuurlandschap.

3.1. Agrarisch grondgebruik

Sedert de ontginning van de meest toegankelijke gronden onder de ambachten Hillegom en De Vennip werd er akkerbouw en vooral veeteelt uitgeoefend. Nadat het dorp via de ambachtsheerschappij van de familie Six met Amsterdam was verbonden ontwikkelde zich een gespecialiseerde groenten- en fruitteelt, die grote vermaardheid bezat door de asperges en de vruchten. De afgezande oude duinen waren tot rond het midden van de vorige eeuw dan ook voornamelijk bezet met akkers en tuingronden. In de tweede helft van de eeuw kwam de bloembollenteelt op, om binnen enkele tientallen jaren de andere vormen van agrarisch bedrijf zowel economisch als naar oppervlakte volledig te overvleugelen. Vooral de veeteelt verloor aanvankelijk veel terrein; later werden de afgezande gronden als bollenland in gebruik genomen. De groei van het bollenareaal kan worden geïllustreerd aan de hand van de volgende cijfers:

Jaar	Oppervlakte beplant met bolgewassen
1886	82 ha
1900	430 ha
1910	764 ha
1921	819 ha
1930	890 ha
1939	525 ha

De stagnatie in de crisisjaren werd onder meer veroorzaakt door een exportval; sinds de jaren '50 nam het bollenbedrijf weer een enorme vlucht maar dorpsuitbreidingen en opkomst van andere vormen van grondgebruik zorgden ervoor dat thans niet meer dan een kleine 500 ha in bollen liggen. De betekenis van de veeteelt nam na de oorlog eveneens af; in de crisisjaren waren veel bollengronden omgezet in weiden maar van de circa 250 ha grasland van rond 1955 zijn er nog slechts ± 90 over. De fruitteelt en de akkerbouw zijn volledig tenietgegaan; thans zijn wel enige hectaren bezet met kassen ten behoeve van de bloemkwekerij.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

In de Middeleeuwen werden met name aan de oostzijde van het dorp op vrij uitgebreide schaal venen afgegraven ten behoeve van turfproductie. De relatief lage ligging van de Weerlaner Polder (circa 2,8 m - NAP) is hieraan waarschijnlijk toe te schrijven, maar ook het opdringen van het Haarlemmermeer werd (mede) veroorzaakt door onverantwoorde

ontgrondingen. Omstreeks 1500 moesten de meest gunstige veengronden al zijn vergraven als gevolg waarvan de turfproductie zijn betekenis verloor.

Vanaf de 16e eeuw won de zandwinning terrein; zand werd onder meer gebruikt als ballast in de scheepvaart maar de grootste hoeveelheden waren bestemd voor ophogingsmateriaal bij de 17e-eeuwse stadsuitbreidingen in Holland en voor versterkingen, wegverharding, strooizand in stallen en als bouwmateriaal. Door het graven of verbreden van vaarten tussen het Haarlemmermeer en de strandwal- en oude duincomplexen kon het zand eenvoudig per schuit worden afgevoerd. Met paard en wagen was dat veel omslachtiger, maar op 17e-eeuwse kaarten komt zowel een "Santlaen" als een "Santsloot" voor. De ontgronding werd na 1722 grootscheeps aangepakt op initiatief van de nieuwe ambachtsheer, Jan Six, die het initiatief nam tot de enorme afgraving, bekend geworden als "De Zanderij", die was gesitueerd ten noordwesten van de dorpskom. De zanderijen werden geëxploiteerd door de aanleg van een aantal evenwijdige vaarsloten, waarlangs de schuiten werden geladen om het zand te vervoeren. De strandwalgebieden ten noorden van Hillegom (bij Weerestein en Oosteinde) waren rond het midden van de 18e eeuw al grotendeels afgegraven; in de loop van de 19e eeuw verdwenen hier de laatste resten woeste grond.

De afzanding ten zuiden van het dorp begon ook al in de 17e eeuw - de Elsbroeker Zandvaart getuigt er nog van - maar pas tegen het eind van de vorige eeuw werden de zaken hier op grootschalige wijze aangepakt. Omstreeks 1880 waren er nog uitgestrekte wildernissen; in de jaren '10 en '20 van onze eeuw waren deze vrijwel geheel afgegraven. Inmiddels had zich hier een nieuwe afnemer voor het zand gemeld: de kunstzandsteenfabriek "Arnoud", gesticht rond 1900. Het bedrijf leeft thans nog voort onder de naam "Van Herwaarden's Kalkzandsteenfabrieken NV". Op de stichtingsplaats van de fabriek waren rond 1850 al afzandingen gerealiseerd; een deel van de percelen werd daarna heringericht ten behoeve van het bedrijf, dat ten slotte centrum werd van enorme grondwerken en ontginningen en dat op relatief eenvoudige wijze grondstoffen voor zijn witte stenen kon aanvoeren. Het systeem van vaarten en sloten in de zanderijen en de mogelijkheden van varend transport voor het product via de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder maakten de locatie zeer gunstig. Mede dankzij de afname van zand door de fabriek werd de afzanding van de strandwal binnen Hillegom voltooid in de jaren '20 van onze eeuw.

Belangrijk binnen de grenzen van de gemeente Hillegom waren vanouds ook de tuinen en de buitenplaatsen. De duinstrook tussen Haarlem en Leiden werd vanaf de 17e eeuw populair bij stedelijke patriciërs: binnen de gemeente Hillegom kwamen onder meer tot stand de buitenplaatsen Oostende, Horstendaal, Weerestein, Treslong, Lapinenberg, Elsbroekhof, Veenenburg en Meer en Dorp. Bij de huizen werden grotere of kleinere tuinen aangelegd; aanvankelijk in Franse - of formele - stijl, later - vanaf de tweede helft van de 18e eeuw - in Engelse of landschapsstijl. De vroege buitenplaatsen waren grotendeels aangelegd op de afgezande terreinen in de nabijheid van de Heereweg; over water waren zij bereikbaar via het Haarlemmermeer. Latere buitens werden - naar de mode van de tijd - op nog niet afgezande gronden gesticht; het ideaal van landschapstuinen werd hierdoor beter benaderd. De tuinen en de huizen gingen in de late 19e en het begin van de 20e eeuw vrijwel alle te gronde als gevolg van de ontginningswoede. In dezelfde periode kwamen nieuwe landhuizen en villa's tot stand, ten dele op initiatief van tot welstand gekomen bol-

lenkwekers. Van deze huizen zijn nog talrijke voorbeelden aanwezig met name langs de as van de Endelaan-Weeresteinstraat.

3.3. Visuele karakteristiek

Hillegom kan - buiten de bebouwde kom - tegenwoordig worden gekenschetst als een zeer vlakke en zeer open gemeente. Ten westen van de hoofdverkeersas - Heereweg/Weeresteinstraat/Van den Endelaan/Leidsestraat - is vrijwel het gehele oppervlak ingenomen door de bloembollencultuur; het grootste deel van het jaar liggen de gronden er kaal bij, maar in het voorjaar zijn de bollenvelden bont gekleurd door de in bloei staande tulpen, narcissen, hyacinten en andere bolgewassen. In het noorden van Hillegom liggen ook bollenvelden aan de oostzijde van de Weeresteinstraat; in het zuiden ligt een complex weidegronden tussen de Leidsestraat en de Ringvaart. Voor het overige wordt het gemeentelijk oppervlak ingenomen door de dorpsbebouwing; de kom van Hillegom lag vanouds nabij de Hoofdstraat. De belangrijkste uitbreidingen vonden plaats naar het oosten op de kwalitatief minste gronden.

4. INFRASTRUCTUUR

De dorpen tussen Haarlem en Leiden ontwikkelden zich vrijwel alle langs de wegen die ontstonden aan de flanken van de strandwallen. Het noord-zuidgerichte patroon van wegen en wateren is nog duidelijk herkenbaar.

4.1. Wegen

Hillegom kwam tot ontwikkeling nabij het kruispunt van de Heereweg en de zogenaamde Hillegommer Beek. De Heereweg werd op den duur de belangrijkste van de verbindingen tussen Haarlem en Leiden, wat ertoe leidde dat deze zandweg omstreeks 1600 al het Rijpad werd genoemd. Op initiatief van mr. Jan Six, Heer van Hillegom werd de weg binnen de dorpskom bestraat (1728): de Hoofdstraat kreeg een voornaam karakter. In de Franse tijd ging de Heereweg/Hoofdstraat deel uitmaken van het systeem van de Routes Impériales en werd het gehele traject bestraat: het ontstaan van de Straatweg van 's-Gravenhage naar Haarlem of de Rijksstraatweg, deel uitmakend van de "Groote Weg van de 1e klasse nr. 4" van Amsterdam naar Hellevoetsluis (1821). Ook in onze eeuw bleef de Rijksstraatweg (RW 8) van grote verkeersbetekenis (ten noorden van het dorp werd een deel omgedoopt tot Weeresteinstraat) en om het centrum van Hillegom te ontlasten werd nog voor de oorlog de Van den Endelaan zodanig aangepast dat de grootste drukte langs de westzijde van de kom kon worden omgeleid.

Van aanzienlijk minder belang voor het noord-zuidverkeer was de Lijtweg thans Loosterweg genaamd. Deze weg lag langs de westflank van de strandwal van Hillegom, maar thans herinnert nog slechts de hoge ligging ten opzichte van het maaiveld op verscheidene plaatsen aan de oorspronkelijke toestand. Verder westelijk kwam in 1656/57 het jaagpad langs de Trekvaart van Haarlem naar Leiden tot stand. Beide hadden tot omstreeks 1850 aanzienlijke betekenis voor het regionale verkeer; na de opening van de spoorweg daalde het belang van jaagpad en vaart snel, ondanks de uitgevoerde verharding.

Oost-westverbindingen waren vanouds van veel geringer betekenis. De Veenenburgerweg vormde een verbinding tussen de kom van Hillegom en de Lijtweg; na de afzanding van de strandwal bleef de weg als 'dijk' in het landschap achter. De as (Wilhelminalaan)-Beeklaan dateert uit de Middeleeuwen; de Stationsweg werd omstreeks 1900 aangelegd op basis van de bestaande grensweg van "De Zanderij". Naar het oosten, richting Haarlemmermeer, lagen al in de late Middeleeuwen enige wegen; pas na de droogmaking van het meer nam het belang van een van deze wegen sterk toe. De Venniperlaan werd opgewaardeerd en verhard en ging Meerlaan heten; het veer dat aanvankelijk de verbinding tussen de beide Ringvaartoevers vormde werd omstreeks 1900 vervangen door een draaibrug.

De verharding van de overige wegen liet op zich wachten tot het eind van de 19e eeuw. Vanaf die tijd werden de verschillende, minder prominente wegen nederzettingsbases: het dorp Hillegom ging zich vanaf die tijd langs verscheidene assen uitbreiden, zodat de bollenlanden optimaal geëxploiteerd konden worden.

4.2. Wateren

De ambachten Hillegom en De Vennip grensden vanouds aan het Haarlemmermeer respectievelijk Het Leidse Meer. Voor de uitbreiding van de beide waterplassen en hun uiteindelijke samensmelting (in de 16e eeuw?) strekten de beide gerechten zich zelfs verder oostwaarts uit over later verdronken land. Verveningsactiviteiten in het oevergebied van het meer zullen de belangrijkste oorzaak zijn geweest van het landverlies. De aanslagen op het land duurden voort tot de droogmaling van het meer in de jaren 1840-1852 (vele plannen waren in de voorafgaande eeuwen niet tot uitvoering gekomen). De Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder vormt sedert die tijd de oostgrens van de gemeente Hillegom. Was aanvankelijk het meer een zeer belangrijke vaarweg, na de droogmaling werd de Ringvaart van niet geringer betekenis: talrijke bedrijven vestigden zich aan het vaarwater, dat uitstekende transportmogelijkheden bood en biedt. De boezemfunctie van het meer werd eveneens overgenomen door de Ringvaart, die hiermee een van de belangrijkste afwateringskanalen van het Hoogheemraadschap van Rijnland werd. Thans heeft de Ringvaart eveneens een voorname functie in het watertoerisme, al profiteert Hillegom daar nauwelijks van mee.

Het ruimtelijk beeld van Hillegom wordt vanouds mede bepaald door een opvallend aantal (voormalige zand-) vaarten. Zij zijn alle oost-westgericht; de meeste ontstonden door uitdieping van ontwateringssloten of bestaande beken, maar ook werden hier en daar nieuwe tracé's gegraven. Geheel nieuw waren in elk geval alle zandsloten en scheidingswateren in de zanderijen; de meeste dateren uit de 18e, 19e en 20e eeuw. De belangrijkste beek was wel de Hillegommerbeek, die in de dorpskom zelfs de functie van haven kreeg.

Aan de westzijde van Hillegom werd in 1656/57 de trekvaart van Haarlem naar Leiden getraceerd. De vaart volgde ten dele de ambachtsgrenzen tussen Hillegom en Noordwijkerhout en het latere Bloemendaal. (Dit mede door het gebruik van de bestaande watering van de "Hooge Veenen".) De vaart had vrijwel uitsluitend belang voor het personenvervoer. Nabij de kruising met de (verlengde) Hillegommerbeek werden kalkovens gebouwd. Deze ovens konden worden gestookt met per schuit aangevoerde turf. Ze bleven in bedrijf tot begin deze eeuw. Daarna volgde afbraak. Thans heeft de voormalige trekvaart (de spoorweg parallel aan het water deed de trekschuit de das om rond 1850) nog slechts betekenis voor de afwatering; de vele vaste bruggen belemmeren elke doorgaande scheepvaart. Als vestigingsbasis was de vaart aanvankelijk amper in trek; in de tijd van de bollenkwekerij nam het aantal woningen en bedrijven sterk toe.

4.3. Dijken en kaden

Hillegom was van oorsprong zo hoog boven zeeniveau gesitueerd, dat dijken niet nodig waren voor bescherming tegen vloeden. Het Haarlemmermeer stond sedert omstreeks 1300 niet meer in open verbinding met de zee, dus ook hiervan viel weinig gevaar te duchten. Toen de oevergronden echter aangetast raakten door vervening en ontwatering daalde het oppervlak zodanig dat Hillegom wel degelijk gevaar ging lopen. De opgeworpen kaden werden na de droogmaking van het meer opgevolgd door twee dijklichamen ter beteugeling van de Ringvaart; het talud aan de Oudelandse zijde werd vrijwel nergens benut voor de aanleg van wegen.

Dit gebeurde wel langs de trekvaart: de lage kaden werden - benoorden de Margrietenbrug en ten zuiden van de Beeklaanbrug aan de westzijde en tussen deze beide aan de oostzijde - gebruikt als jaagpad. Het meest markant zijn echter de 'dijken' die als relicten van de vroegere strandwallen in het landschap achterbleven. Het zand rondom werd in de afgelopen eeuwen afgegraven, maar de eerder aangelegde wegen bleven meestal op ongeveer het oorspronkelijk niveau achter. Thans zijn plaatselijk hoogteverschillen van 3 meter en meer waarneembaar; met name in het gebied Loosterweg/Veenenburgerlaan zijn de 'dijken' zeer markant in het landschap aanwezig.

Het grootste aardlichaam binnen de gemeente Hillegom werd gerealiseerd ten behoeve van de aanleg van de spoorweg Haarlem-Leiden; het spoor ligt ruim boven het maaiveld.

4.4. Spoorwegen

In aansluiting op het eerste spoortraject in Nederland (Amsterdam-Haarlem) werd de aanleg beoogd van het traject Haarlem-Leiden-'s-Gravenhage-Rotterdam. In de jaren '40 van de vorige eeuw werden hiertoe de nodige gronden aangekocht, onder andere te Hillegom. Er kwamen twee haltes, een bij Veenenburg (bedongen door de eigenaar) en een bij de Hillegommerbeek. Na de nodige perikelen werden beide opgeheven, net als het in 1896 ingerichte hulpstation aan de Pastoorslaan, en opgevolgd door het nieuwe station Hillegom (1900). Dit zowel voor personen- als voor goederenvervoer (bloembollen) bestemde station lag echter te ver van de bebouwde kom: het personenvervoer werd gestaakt in 1945. Voor het goederentransport was het station wel gunstig gelegen, maar ook als goederenstation werd Hillegom uit de dienstregeling genomen (1984). Het station is inmiddels gesloopt.

Concurrentie voor het reizigersvervoer had de trein vooral van de tram. Hillegom lag op de route van de stoom- (sedert 1932 electrische) tram van Haarlem naar Leiden. Deze reed via de Heereweg (Weeresteinstraat-Hoofdstraat-Leidsestraat) en had op dit traject verscheidene haltes. De lijn werd geopend in 1880/81 (toen tevens een remise in Hillegom werd voltooid) en weer opgeheven in 1948.

4.5. Openbare nutsvoorzieningen

In 1903 werd een fabriek voor eigen productie van gas opgericht, die met levering begon in 1904. Het bedrijf werd gevestigd aan de Loosterweg, ten noorden van de Stationsweg; de aanvoer van de benodigde kolen kon dan per spoor geschieden. Een waterleidingnet wordt geëxploiteerd sedert 1925; de watertoren bevindt zich in de directe nabijheid van de Kalkzandsteenfabriek Arnoud. In 1922 werd de electriciteitsvoorziening geregeld: Hillegom werd aangesloten op de centrale van Leiden.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

Het grondgebied van Hillegom werd waarschijnlijk al ruim voor het jaar 1000 geoccupeerd en ten dele in cultuur gebracht. Het meest gunstig gelegen waren de flanken van de strandwallen; hier werden de eerste kampontginningen gerealiseerd maar ook de strand-vlakten werden reeds vroeg in exploitatie genomen. Er ontstond een aan esdorpen verwante structuur, echter met een overwegend lineair karakter.

De Vennip dateert zeker uit Karolingische tijd; het dorpje is waarschijnlijk gesticht op de landtong die het Haarlemmermeer oudtijds scheidde van het Leidse. Terwijl de meeste nederzettingen in het westen van ons land mettertijd in betekenis groeiden - zeker wanneer zij een gunstige verkeersligging hadden - ging De Vennip ten onder als gevolg van de groei van het wateroppervlak. Het ambacht werd ten slotte samengevoegd met Hillegom (1855).

Een beeld van de ontwikkeling van de bevolkingsomvang van Hillegom kan worden geschetst door middel van het volgende overzicht:

jaartal	aantal inwoners
± 1500	± 400
1632	± 460
1732	± 950
1822	1.249
1840	1.652
1874	2.555
1894	4.162

jaartal	aantal inwoners
1910	7.976
1920	9.130
1930	10.718
1940	11.917
1965	16.210
1989	20.001

De gemeente omvat thans de volgende kernen: het dorp Hillegom en de buurten Oosteinde en Arnoud terwijl verder hier en daar verspreide bebouwing voorkomt, gedeeltelijk aansluitend bij kernen in aangrenzende gemeenten.

5.2. Kernen

5.2.1. Hillegom

De strandwallen, evenwijdig aan de Hollandse kust waren al vroeg ontdekt als verkeerswegen en het is geen wonder dat op verscheidene plaatsen langs deze wegen kolonisten trachtten een bestaan op te bouwen. Een aantal van de vroege nederzettingen bezit ook heden ten dage nog het achtervoegsel 'heim' (of een rudiment daarvan) in de naam: Sassenheim, Haarlem en ook Hillegom (Hillighem).

5.2.1.1. Ontwikkelingen tot ca. 1800

Hillegom werd gesticht aan de oostzijde van de meest landinwaarts gelegen strandwal - Spaarnwoude-Bennebroek - juist waar deze zich heeft verenigd met die van Haarlem-Heemstede-Bennebroek en met die van Bloemendaal-Vogelenzang-Hillegom. De weg van Leiden naar Haarlem werd bij Oosteinde (!) van de oost- naar de westflank van de strandwal geleid om het verkeer niet te doen verzanden in de oude duinen van de westelijke strandwal. (De bocht is nog altijd goed waarneembaar; de oostelijke weg over Bennebroek en De Glip was veel minder belangrijk.) Hillegom ontwikkelde zich op de grens van duingronden (aan de westzijde van de Herenweg) en strandvlaktevenen, daar waar een beek zich leegde richting het Leidse Meer. Als gevolg van ontginningsactiviteiten raakte een deel van het duinzand op drift en werden de venen overstoven. Toch bevonden zich hier de meest bruikbare gronden, die dan ook werden benut voor akkerbouw en veeteelt. Hillegom groeide blijkbaar voorspoedig: er werd een kapel gesticht aan de westzijde van de Heereweg (1248), terwijl het zwaartepunt van de lineaire bebouwing juist aan de oostzijde lag. De verkaveling van de strandvlaktevenen werd haaks op de Heereweg uitgevoerd, zij het niet erg regelmatig. In 1356 werd de Hof van Hillegom voor het eerst genoemd; het huis lag aan de oostzijde van de weg. Het huidige gemeentehuis is een opvolger van deze hof, die werd gesticht omstreeks 1487. Mede dankzij de 'tweepoligheid' van het dorp werd langzamerhand komvorming zichtbaar ter hoogte van de kerk, terwijl zich bovendien een brinkachtige structuur ging aftekenen. De bebouwing aan de westzijde van de Heereweg, in de zogenaamde "Grafelijke Wildernis" week terug en gaf ruimte aan een driehoekig beplant erf, dat Houttuin ging heten.

Kaarten uit de 17e eeuw geven te zien dat rond die tijd al een vrijwel gesloten bebouwingslint was ontstaan langs de Herenweg binnen het dorp (de Hoofdstraat) terwijl ook de Molensteeg (= Wilhelminalaan) ten dele was bebouwd. De wildernis werd als gevolg van verdichting en uitbreiding van Hillegom teruggedrongen: een kaart uit 1693 toont enige erven die er in pacht waren uitgegeven, alsmede de verdieping van die erven ten koste van de grafelijke gronden. Zowel ten noorden als ten zuiden van het dorp werden sedert die tijd meer en meer buitenplaatsen gesticht; het lineaire karakter van Hillegom werd erdoor versterkt, de centrumfunctie eveneens. De tuinen werden in formele, geometrische stijl aangelegd en besloegen grote oppervlakten; delen van de tuinen zijn thans nog intact of herkenbaar. In de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw vonden de afzandingen en ontginningen van gronden verdere voortgang en werden her en der in de nieuwe cultuurgronden, woningen en boerenbedrijven gesticht. Hillegom kreeg een naam in akker- en tuinbouwgewassen en vanaf 1717 had het dorp zelfs speciaal toegang tot de Amsterdamse Groenmarkt. Rond het midden van de 18e eeuw lagen er "welige korenvelden" terwijl de asperges een grote faam genoten.

Ruimtelijk vertaalde de voorspoed van Hillegom zich, dankzij de inzet van ambachtsheren van de familie Six, door de verharding van de weg in de dorpskern, door de aanleg van een dorpspomp (± 1740), door beplanting en verlichting van de Houttuin (eind 18e eeuw) en door realisatie van nieuwe wegen en bruggen. Zo ontstonden onder invloed van de zanderijen onder andere de huidige Wilhelminalaan, de Van den Endelaan en de Stationsweg en voorts ook de Hippelenbrug. Met deze nieuwe wegen waren aanknopingspunten gegeven voor dorpsuitbreidingen in de 19e eeuw.

De nijverheid had zich tot die tijd amper ontplooid. Er waren weliswaar kalkovens aan de Trekvaart van Haarlem naar Leiden, een korenmolen, leerlooierijen en een garenblekerij aan de Kennemerbeek (naast algemene dorpsambachten als de smederij, de kleermakerij en de schoenmakerij), maar het boerenbedrijf en de zanderij waren veruit dominant.

5.2.1.2. 19e- en 20e-eeuwse ontwikkelingen

Sedert het begin van de vorige eeuw kwam de ontwikkeling van Hillegom in een stroomversnelling. De afgezande gebieden werden vestigingsplaats voor kwekers en nabij verscheidene ontsluitingswegen verrezen woningen en bedrijfsgebouwen. Rond 1850 is de zuidzijde van de (latere) Stationsweg bebouwd en zijn verder nabij de buitenplaats Horstendaal verscheidene woningen verrezen. Opvallend zijn bovendien de uitbreidingen aan de noord- en de westzijde van het dorp: onder andere de RK-kerk (1870-opvolger van een 18e-eeuwse voorganger - ontworpen door H. van den Brink) en de kloostergebouwen nabij de Mariastraat. Inmiddels was het belang van de zanderijgronden voor de bloembollenteelt ontdekt en rond 1870 schakelden in betrekkelijk korte tijd vele kwekers over op dit nieuwe product. De opbloei van de economie die hiervan het gevolg was had ook ruimtelijke consequenties. Omstreeks 1850 strekte de bebouwing van Hillegom zich uit langs beide zijden van de Hoofdstraat en waren er twee korte bebouwde dwarsassen langs de Hillegommerbeek (westzijde) en de Venniperlaan. Bovendien waren er enkele bebouwingsclusters bij Weerestein, Oosteinde, Elsbroek en nabij de kruising van Trekvaart en Hillegommerbeek. Rond de eeuwwisseling (circa 1880-1915) werd Hillegom aanzienlijk uitgebreid. Langs de oostzijde van de Weeresteinstraat verrezen herenhuizen; langs de westzijde herenhuizen alsmede een reeks geschakelde woningen; hierachter kwam een arbeiderswijkje tot stand. Meer herenhuizen werden gebouwd aan de Van den Endelaan, de Stationsweg en de Wilhelminalaan, met andere woorden steeds aan de toenmalige grens van het dorp. Eenvoudiger woningen werden opgetrokken langs de Wilhelminastraat en arbeidershuizen verrezen onder meer langs de Leidseweg, de Hillegommerbeek en de Meerlaan. Opvallend was verder de verdieping van de bebouwing ten oosten van de Hoofdstraat, waar verscheidene nieuwe straten werden aangelegd.

Waren deze ontwikkelingen vrijwel steeds door particulier initiatief tot stand gekomen, in 1917 werd een eerste uitbreidingsplan gepresenteerd. Er waren 4 projecten, waarvan er drie (in gewijzigde vorm) zijn gerealiseerd. Het vierde, omgeving Mariastraat, werd geschrapt. Er kwamen arbeiderswijken tot stand in de wig tussen de Weeresteinstraat en de Stationsweg, in het zuidoosten van het dorp, rond de Hofstraat en er verrezen middenstandswoningen achter Treslong. Ook werd een niet in deze plannen opgenomen wijkje arbeiderswoningen bij Weerestein gerealiseerd, initiatief van de woningbouwvereniging Patrimonium. Elders verdichtte het dorp zich tot aan de Tweede Wereldoorlog nog aanzienlijk en het lineaire karakter van de dorpskern ging in circa 50 jaar nagenoeg verloren: de oostgrens lag omstreeks 1945 langs de lijn Jonkheer Mookkade-Beatrixlaan.

Toch handhaafde de oude doorgaande verbinding zich als nederzettingsas: zowel naar het noorden als naar het zuiden breidde de bebouwing zich voortdurend uit, waardoor de buurtjes bij Weerestein en Elsbroek opgingen in de hoofdkern. Als algemene trend kan gelden dat de latere uitbreidingen zich voltrokken aan de oostzijde van het dorp: blijkbaar wenste men de waardevolle bollengronden niet te gebruiken voor woningbouw.

Aan de zuidkant van Hillegom werden die gronden pas op grote schaal in cultuur gebracht, na de afzanding (begonnen circa 1900). De bebouwing kreeg hierdoor niet het ad-hoc-karakter dat kenmerkend werd voor de noordelijke zanderijen: er werden slechts enkele bollenbedrijven gevestigd langs de Veenenburgerlaan en de nieuw aangelegde Hyacintenlaan.

De bebouwing in de afgezande gebieden wordt ook thans nog gedomineerd door bedrijfsgebouwen ten behoeve van de bollencultuur alsmede door kwekers- en landarbeiderswoningen. De eerste (houten) bollenschuren, die natuurlijk het meest voorkwamen in het noorden, werden opgevolgd door stenen gebouwen onder zadeldaken; sedert circa 1910 verrezen talrijke utilitaire panden in functionalistische bouwtrant, waarvan er nog heel wat aanwezig zijn.

Na de oorlog continueerde de groei van Hillegom en werd een belangrijk deel van het weidegebied tussen de hoofdverkeersas en de Ringvaart volgebouwd. Bovendien breidde de bebouwing ter hoogte van de voormalige buitenplaats Weerestein zich verder uit naar het oosten, zodat ook daar cultuurgronden verloren gingen. Uitbreiding naar het westen vond amper plaats, al werden wel enige bedrijfsterreinen ingericht langs de Van den Endelaan, die inmiddels de slagaderfunctie van de Hoofdstraat volledig heeft overgenomen. Deze laatste groeide uit tot een belangrijk winkeldomein, dat een functie vervult voor heel het noorden van de bollenstreek.

5.2.2. Oosteinde

Het buurtje Oosteinde ligt in het uiterste noorden van de gemeente Hillegom en het bestaat uit wat lineaire bebouwing aan de Weeresteinstraat naast huizen en (boeren-)bedrijven in de Oosteinder- en in de Vosse- en Weerlaner Polder. Deze polders werden gesticht respectievelijk in 1653, 1633 en 1631 (de beide laatste polders werden verenigd in 1651). De naam Oosteinde moet al voor het jaar 1600 zijn voorgekomen, maar het buurtje kreeg pas betekenis toen er omstreeks die tijd een gelijknamige buitenplaats werd gesticht. Hoewel er verscheidene verklaringen voor de naam Oosteinde zijn geopperd is er nog niet op gewezen dat de nederzetting zich vanouds bevindt op de plaats waar het tracé van de Herenweg plotseling van de oostflank naar de westflank van het locale strandwallencomplex wordt verlegd. De oostelijke weg over De Glip was voor het doorgaande verkeer van minder betekenis. Mijns inziens is het Oosteinde dan ook een eenvoudig toponiem: het oosteind van de Herenweg; de plaats waar de strandwal gekruist moest worden op de weg naar Haarlem.Deze betekenis kreeg door de afzandingen en het rechttrekken van de Herenweg steeds minder topografische inhoud om in de 17e eeuw te worden vergeten.

Oosteinde bestond tot aan de 19e eeuw uit niet veel meer dan twee buitenplaatsen (Horstendaal werd waarschijnlijk tegen het eind van de 17e eeuw gesticht op afgezande gronden aan de westzijde van de Herenweg, nabij de Oosteindervaart), een uitspanning ("De Weligenberg") en enkele eenvoudige woningen en boederijen. In de loop van de vorige eeuw gingen de beide buitenplaatsen ten onder en werden de gronden omgezet in bollenland: de gronden werden dieper afgezand, rationeel verkaveld en ingericht en uiteindelijk bleven alleen enkele van de oorspronkelijke landwegen herkenbaar.

Oosteinde werd op de meeste 19e en vroeg 20e eeuwse kaarten dan ook niet meer als kern vermeld, evenmin als in de literatuur.

Het buurtje verschijnt pas weer op de kaart omstreeks de Tweede Wereldoorlog. De bebouwing bestond toen uit een aantal grote bloembollenbedrijven en verder uit villa's aan de west- en arbeiderswoningen aan de oostzijde van de hoofdverkeersas. Bovendien lagen dieper in het veld aan de oostzijde nog enkele woningen. Oosteinde was en is een vrij dun bebouwd lineair gehucht dat in de laatste eeuw vrijwel geheel op de bloembollenteelt was gericht. Pas in recente tijd werd enige verlegging bespeurbaar, hetgeen mede samenhangt met nieuwbouw en omzetting van grondgebruik: binnen de gehele gemeente Hillegom nemen nijverheid, handel, industrie en transportfunctie in betekenis toe, terwijl bovendien woonforensisme leidt tot afname van de cultuurgronden.

Oosteinde was steeds goed ontsloten - mede een verklaring voor de stichting van buitenplaatsen - reden waarom zowel particulieren als bedrijven zich ertoe aangetrokken voelen. Oosteinde zal dan ook spoedig nauwelijks meer als een van Hillegom gescheiden kern herkenbaar zijn.

5.2.3. Arnoud

Ten zuiden van Hillegom ligt - daar waar de Leidsestraat het dichtst nadert tot de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder - de buurt Arnoud. Tot aan het begin van onze eeuw waren de oude duinen, gelegen langs de westzijde van de weg in dit gebied nog vrijwel ongerept; aan de oostkant ervan lag hoogstens wat agrarische bebouwing, gebonden aan de locale weidegronden. Slechts in de binnenbocht van de straatweg waren sedert omstreeks 1850 duinen afgezand en hier was een volledig rationele verkaveling gerealiseerd. (Het transport over water vergde hier slechts het graven van een korte zandsloot).

Deze gronden werden rond 1900 door de toenmalige eigenaar bestemd tot vestigingsplaats van de kunstzandsteenfabriek Arnoud, die afnemer zou worden van enorme hoeveelheden - bij de tegelijkertijd ter exploitatie uitgegeven duinen en strandwal - vrijkomend zand. In de volgende tientallen jaren werden dan ook de duinen in vrijwel het gehele gebied tussen Hillegom en Lisse afgegraven en verdwenen het oorspronkelijk paden- en lanenpatroon en het reliëf volledig. Er voor in de plaats kwam een zeer strak-geometrische plattegrond; een waar 'cultuurlandschap'.

De kunstzandsteenfabriek Arnoud (thans kalkzandsteenfabriek Van Herwaarden) werd gebouwd langs de noordzijde van een nieuw aangelegd verbindingskanaal parallel aan de gemeentegrens; belangrijke onderdelen van het bedrijf uit de jaren rond 1905, maar ook van latere uitbreidingen, zijn nog aanwezig. Zeer markant zijn de tientallen langs de Leidsestraat gebouwde bijbehorende (arbeiders)woningen: geschakelde in kalkzandsteen uitgevoerde huizen, die door hun locatie als het ware een advertentie waren voor het nieuwe product van de fabriek. Zij werden in fasen opgetrokken in de jaren ± 1900-1925 en zij vormen samen met de fabriek, de directeursvilla en de nabij gelegen watertoren een complex dat zich scherp in het landschap aftekent.

Economisch was het gehucht Arnoud sinds het ontstaan rond 1900 volledig afhankelijk van de steenindustrie; de na de afzanding van de duinen ontstane gronden boden ideale mogelijkheden voor de bloembollenteelt, zodat zich in de nabijheid kwekers vestigden.

Arnoud was steeds uitstekend ontsloten: zowel over de weg als over water waren er prima aan- en afvoermogelijkheden voor grondstoffen en producten. De tramlijn langs de Leidsestraat bood mogelijkheden voor personenvervoer. Na de oorlog werd de Leidsestraat overigens 'gestroomlijnd' en kwam het tracé gedeeltelijk iets verder van de woningen te liggen.

5.3. Verspreide bebouwing

Vooral in het westelijk deel van de gemeente bevindt zich op verscheidene plaatsen wat verspreide bebouwing. In het gebied tussen de spoorlijn en de Leidsche Trekvaart liggen parallel aan wegen en vaarten bebouwingsclusters die resp. aansluiten bij de dorpen Vogelenzang en De Zilk. Vooral de lineaire structuur van de bebouwing langs de trekvaart is markant. Ook de clusters aan de wegen in het afgezande terrein tussen spoorweg en Leidse Straat hebben een hoofdzakelijk langgerekte structuur, bepaald door het strakke verkavelingspatroon. Het overwicht van bloembollenbedrijven in deze gebieden is duidelijk, hoewel andere bedrijfsvestigingen en woningen voorkomen. Ten noordoosten van het hoofddorp - ten slotte - komt langs de Weerlanervaart enige verspreide bebouwing voor. Door recente uitbreiding van de bedrijfsterreinen in dit gebied en de ontsluiting ervan door een nieuwe weg valt echter aan te nemen dat Hillegom spoedig tot deze tuinbouwzone zal zijn uitgegroeid.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden,* (13 delen + suppl. Gorinchem, 1839-1851).

- *Atlas van historische vestingwerken in Nederland Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland.* (Eerste aflevering: Zuidholland. z.p., 1970).

- Beekman, A.A., *De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven.* ('s-Gravenhage, 1948).

- *Een beeld van het zuid-hollandse landschap. Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland.* (6 delen. z.p., 1981-1988).

- *Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart.* ('s-Gravenhage, 1967).

- *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.* ('s-Gravenhage, 1950-heden).

- *De bodem van Nederland. Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering.* (Wageningen, 1965).

- Buisman, J. (red.), *Zuid-Holland vanuit de lucht.* (Baarn, 1978).

- Craandijk, J., *Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes.* (Haarlem, 1888).

- Dijksterhuis, R., *Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940.* (proefschrift, TH Delft, 1948).

- Don, P. (red.), *Kunstreisboek Zuid-Holland 8e dr.*, (Weesp, 1985).

- *Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938. Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening.* (Den Haag, 1938).

- Fruin, R. (red.), *Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV.* (Leiden, 1866).

- Fruin, R. (red.), *Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII.* (Leiden, 1976).

- *Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken* [z.j. z.p.].

- *Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland . Enige opstellen over de geschiedenis.* ('s-Gravenhage, 1976).

- Kley, J. van der (red.). *Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen.* (Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel, 1967).

- Kroon, A.W., *Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie.* (Amsterdam, 1862).

- *Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd* (1968.z.p.).

- *De molens van Zuid-Holland.* (Den Haag, 1980).

- Mulder, G.J.A. (red.), *Handboek der geografie van Nederland.* (6 delen, Zwolle, 1949-1959).

- *De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938. Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland.* (2 delen, Arnhem, 1948).

- Postma, C. (red.), *Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland.* (5 delen, 's-Gravenhage, 1963).

- *Register van beschermde monumenten.* (Zeist, 1989).

- *Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947* (Leeuwarden, 1950).

- Steegh, A., *Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr.*, (Zutphen, 1985).

- Teixeira de Mattos, L.F., *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland.* (16 delen, 's-Gravenhage, 1906-1961).

- *Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941]. Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.*

- Vermooten, M. en Smit, T., *Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland.* (Hapert, 1989).

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th., *Bibliografie van de historische geografie.* (Wageningen, 1989).

- *Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland.* ('s-Gravenhage, 1915).

- Wallenburg, C. van, *De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000.* (Wageningen, 1966).

- Witkamp, P.H., *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland.* (Tiel, 1877)

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A., *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf.* (Arnhem/Nijmegen, 1895).

Regionaal/lokaal:

- *Een beeld van het Zuidhollandse landschap Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland deel 1. Bollenstreek en Kagerplassen. Leidse en Haagse agglomeratie.* (Berkel-Rodenrijs, Bleiswijk, Bergschenhoek (B-driehoek). z.p., 1981).

- *Hillegom. Een studie van de sociaal-economische structuur en de stedebouwkundige problemen.* (Rotterdam/Den Haag, 1958).

- Hulkenberg, A.M., *'t Vermaaklijk Hillegom.* (Alphen aan den Rijn, 1972).

- Loenen, J.B. van (1916), *Beschrijving en kleine Kroniek van de gemeente Hillegom. Hillegom.*

- Meer, K. van der, *De Bloembollenstreek. Resultaten van een veldbodemkundig onderzoek in het bloembollengebied tussen Leiden en het Noordzeekanaal.* ('s-Gravenhage, 1952).

- Postma, C. (bew.), *Holland in vroeger tijd; 18e eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland deel III: Geïllustreerde beschrijving van 's-Gravenhage, Vlaardingen en de dorpen en heerlijkheden in Rijnland en Delfland.* ('s-Gravenzande, 1963).

- Schoorl, H., *Het duinlandschap. In: S. Barends, J. Renes en anderen: Het Nederlandse Landschap; een historisch-geografische benadering, Utrecht, 1986. p.p. 76-87.*

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- *Topografische en Militaire Kaart; 1:50.000; 1854.*
- Kuyper, J., *Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.*
- *Chromo-topografische kaart; 1:25.000;* no. 364, 365, 383; 1876/77/78, ± 1900, 1901, na 1903, 1916/13/14, 1929.
- *Topografische kaart; 1:50.000;* no. 24 en 25 West; ±1940/1941 (Truppenkarte).
- *Topografische kaart; 1:25.000;* no. 24 H en 25 C; 1949/51.
- *Topografische kaart; 1:50.000;* no. 24 en 25 West; 1982.
- *Topografische kaart; 1:25.000;* no. 24 H en 25 C; 1988.
- Floris Balthasars, *Het hoogheemraadschap van Rijnland, 1615.*
- *Foto-atlas Zuid-Holland.* [Den Ilp/Emmen, z.j. 1990].

Figuur 1a.

Gemeente Hillegom

schaal 1 : 300.000

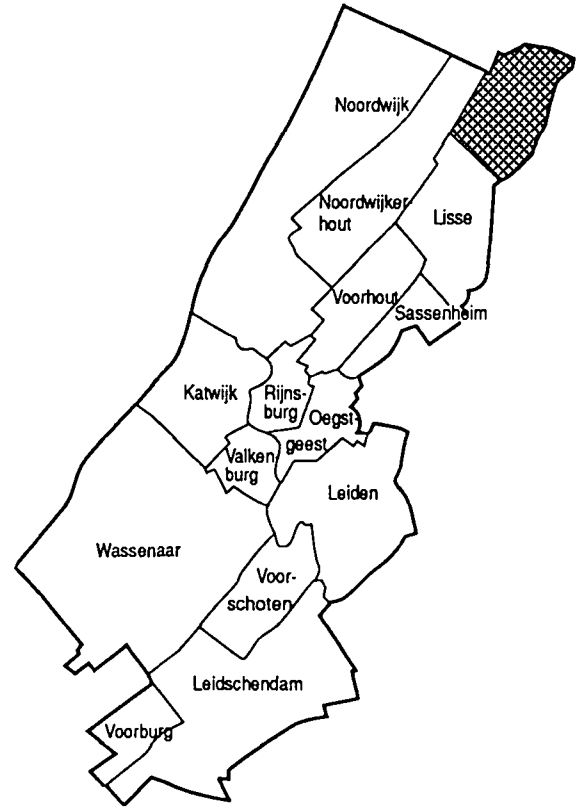

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG Gem.gr '94

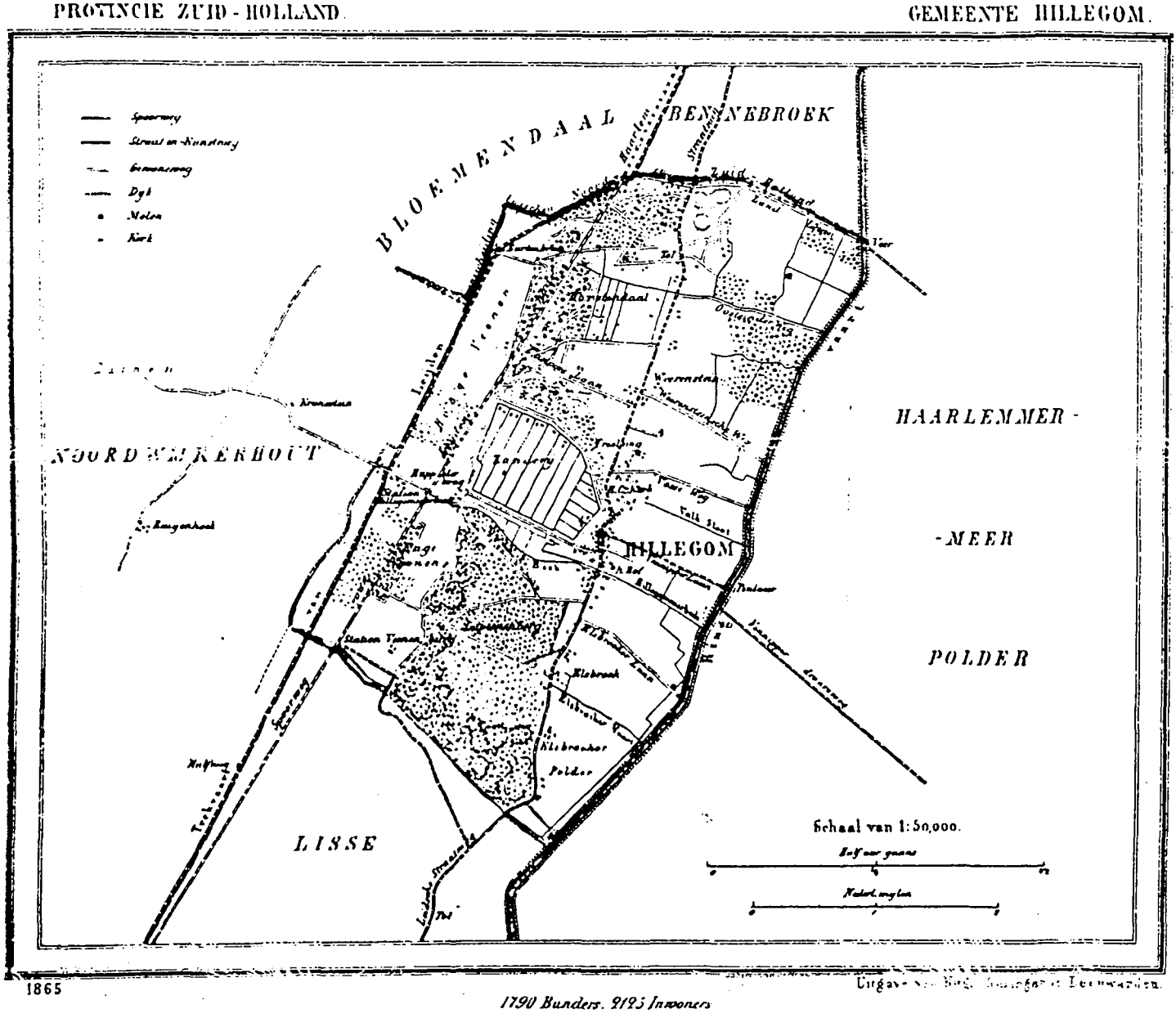

Figuur 2. De gemeente Hillegom anno 1865.
Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

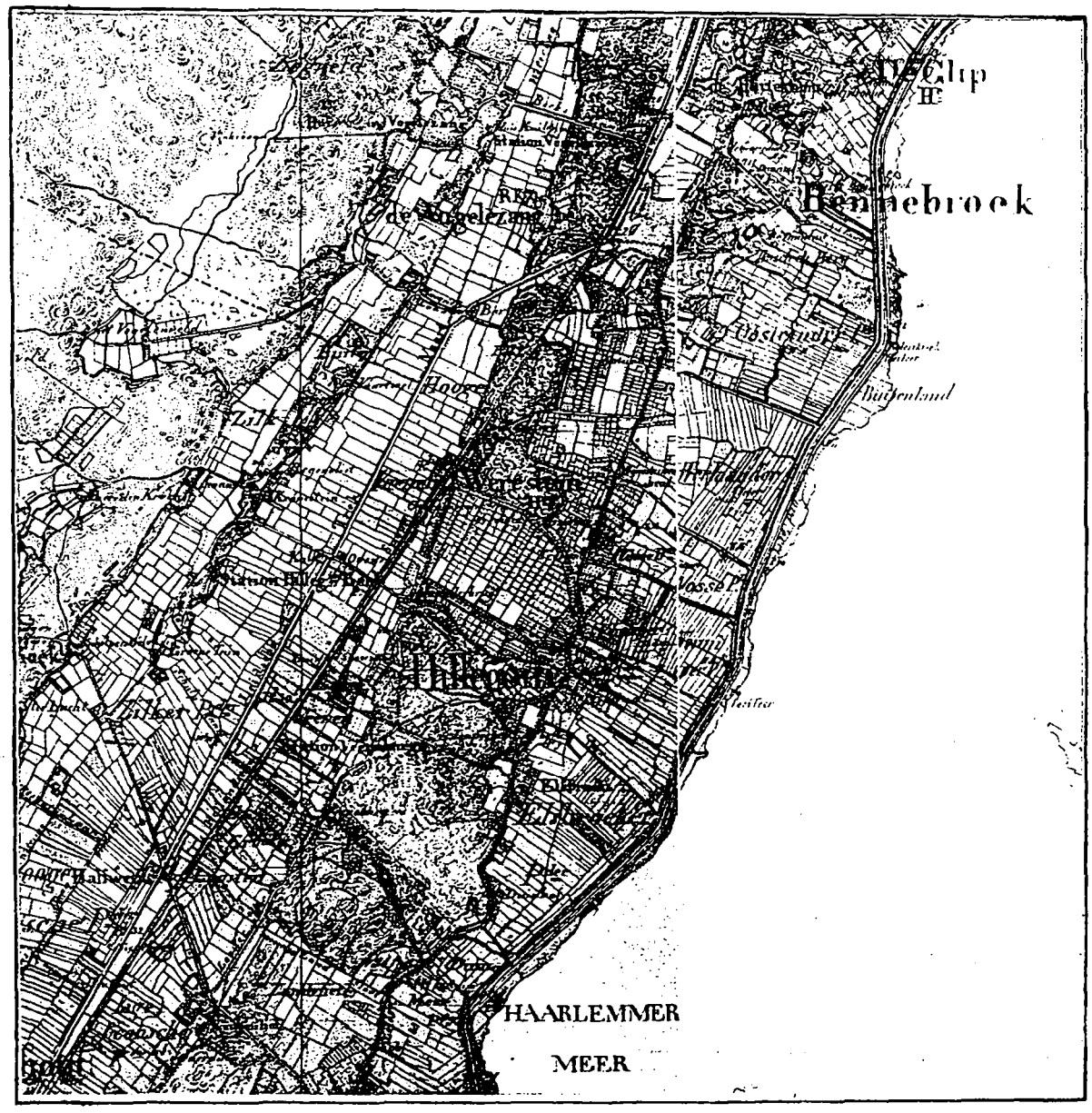

Figuur 3. Hillegom circa 1850. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 24 en 25 (1849-1850).

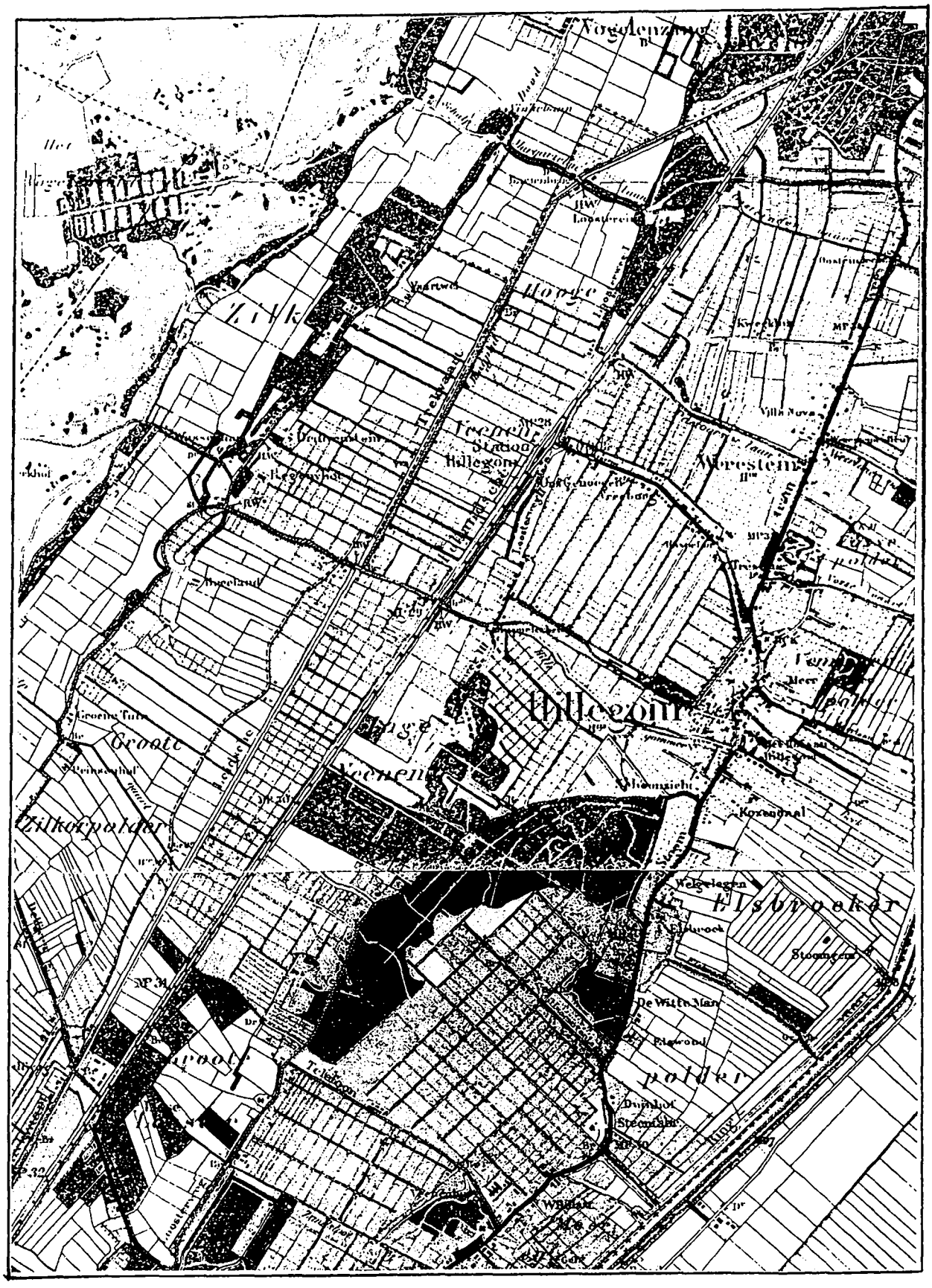

Figuur 4. Hillegom circa 1910. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 364 en 383 (1914-1916).

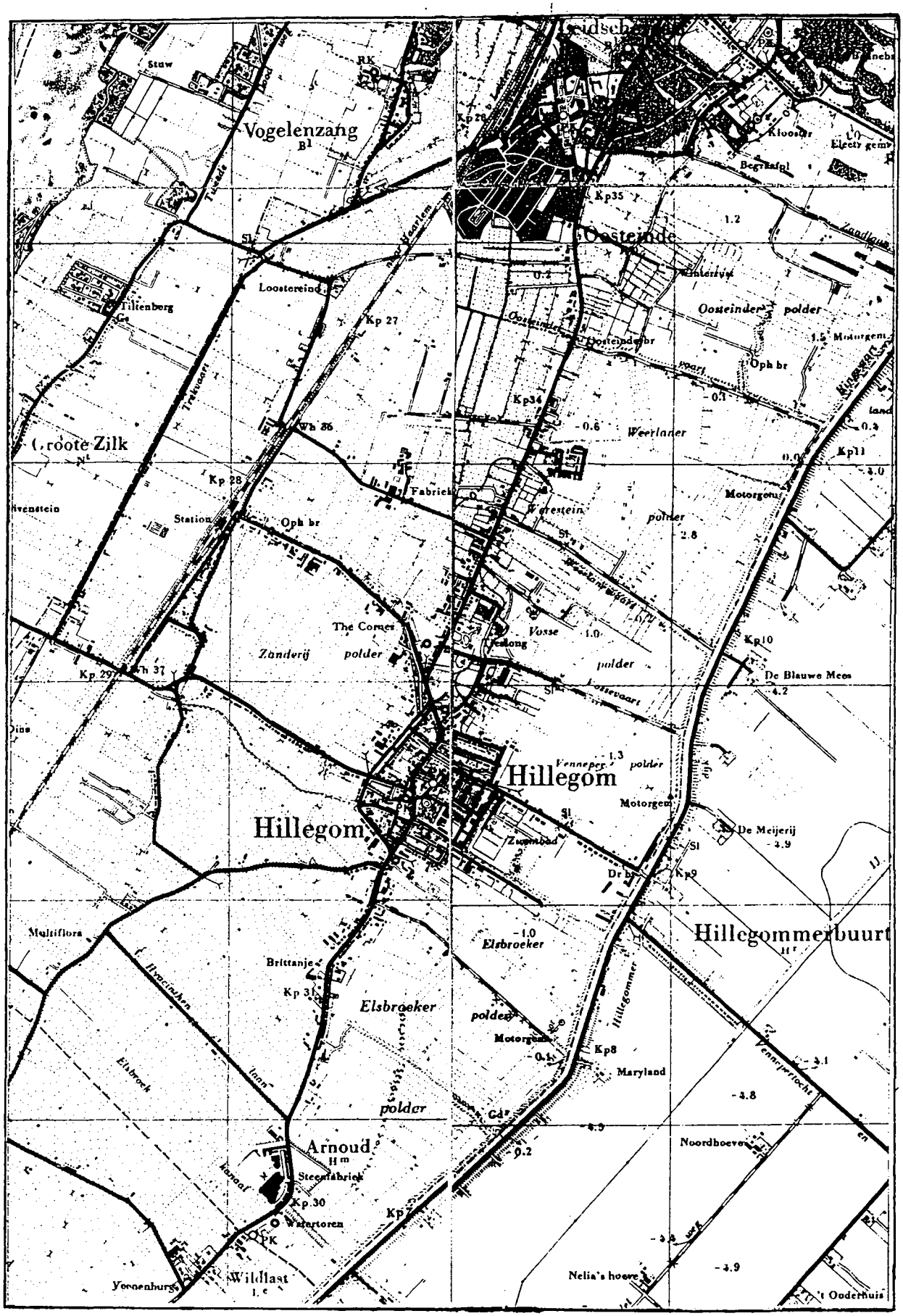

Figuur 5. Hillegom circa 1945. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 24 H en 25 C (1949).

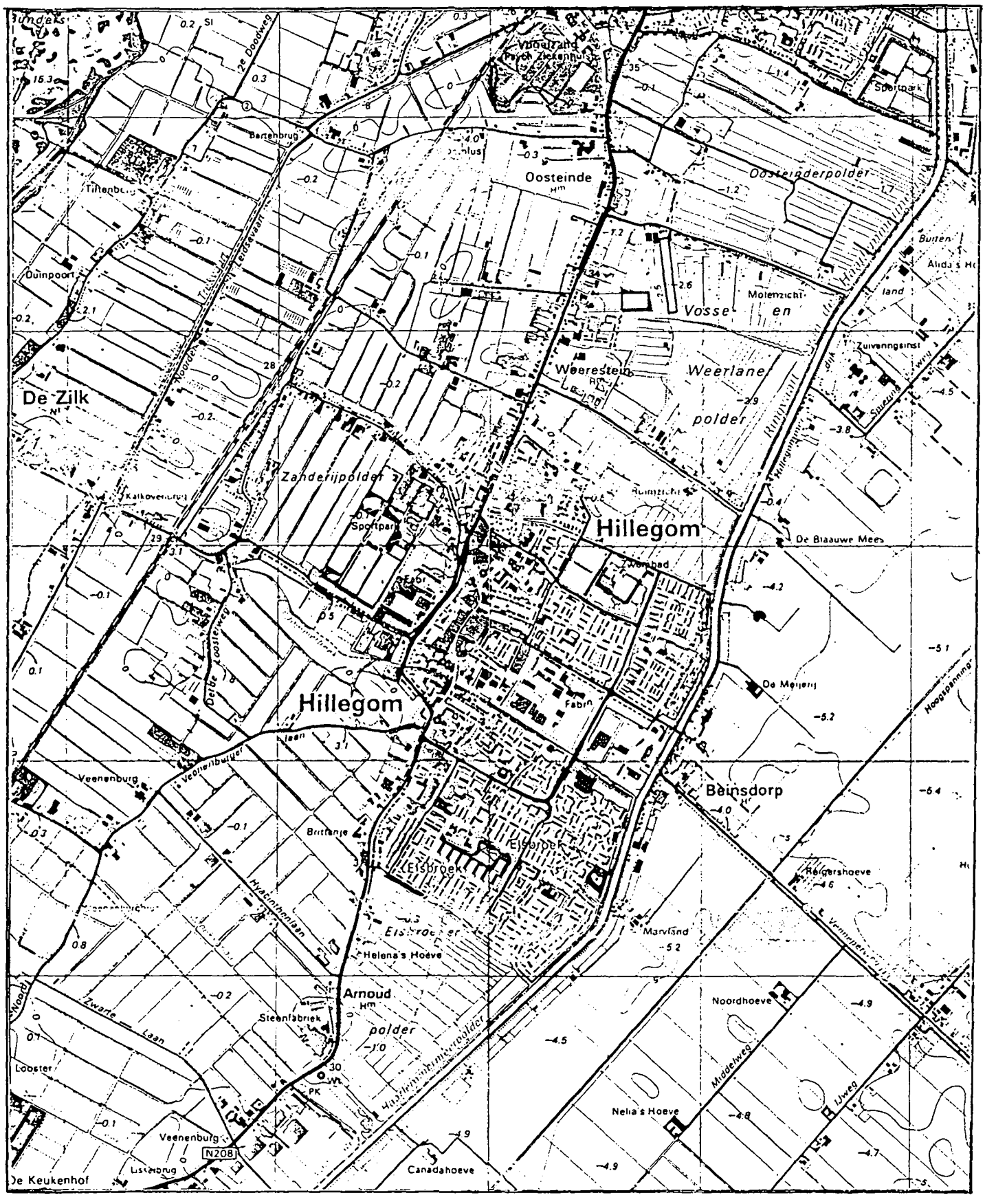

Figuur 6. Hillegom circa 1990. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 24 H en 25 C (1988).

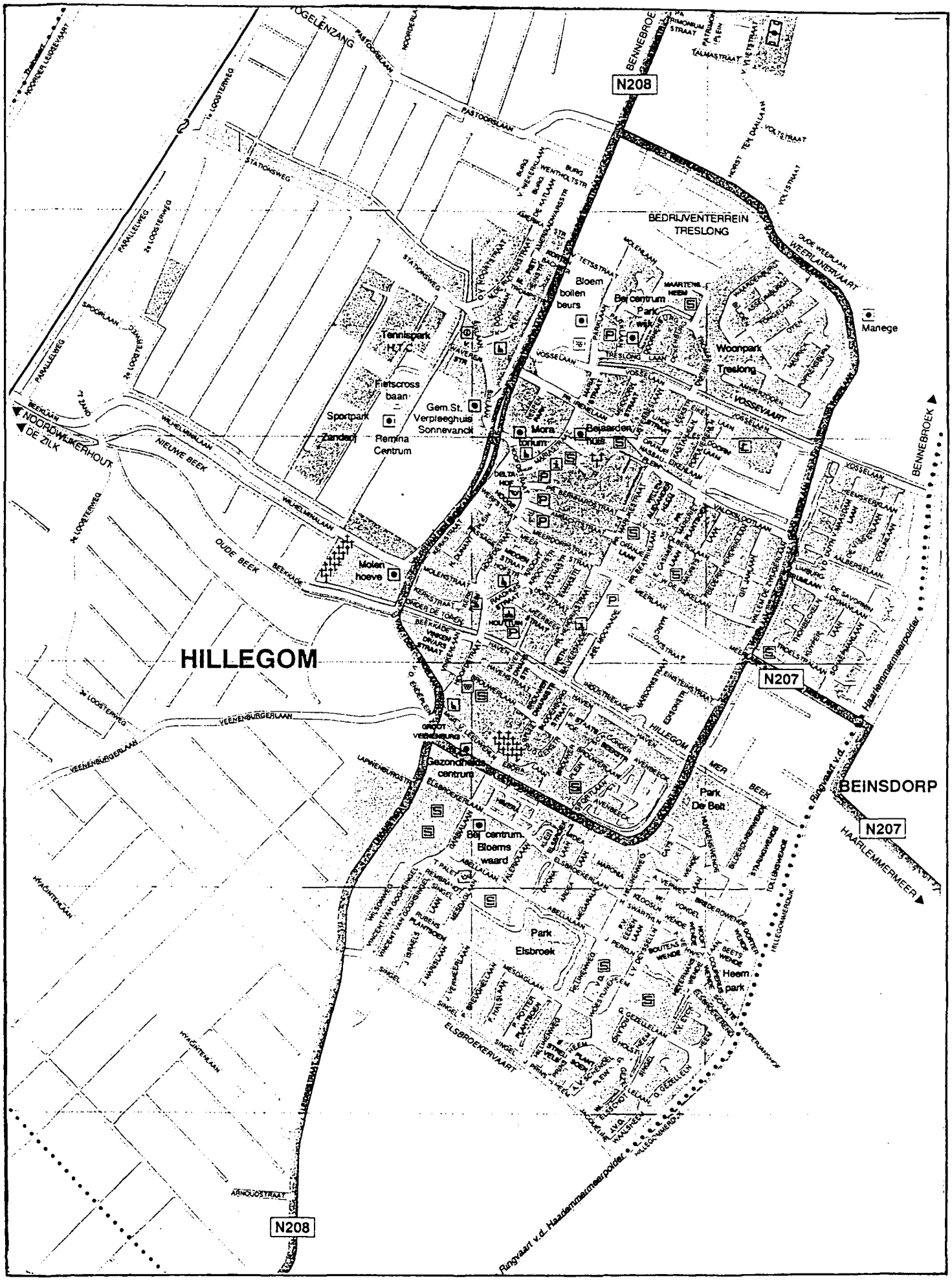

Figuur 7. Straatnamenkaart van Hillegom.

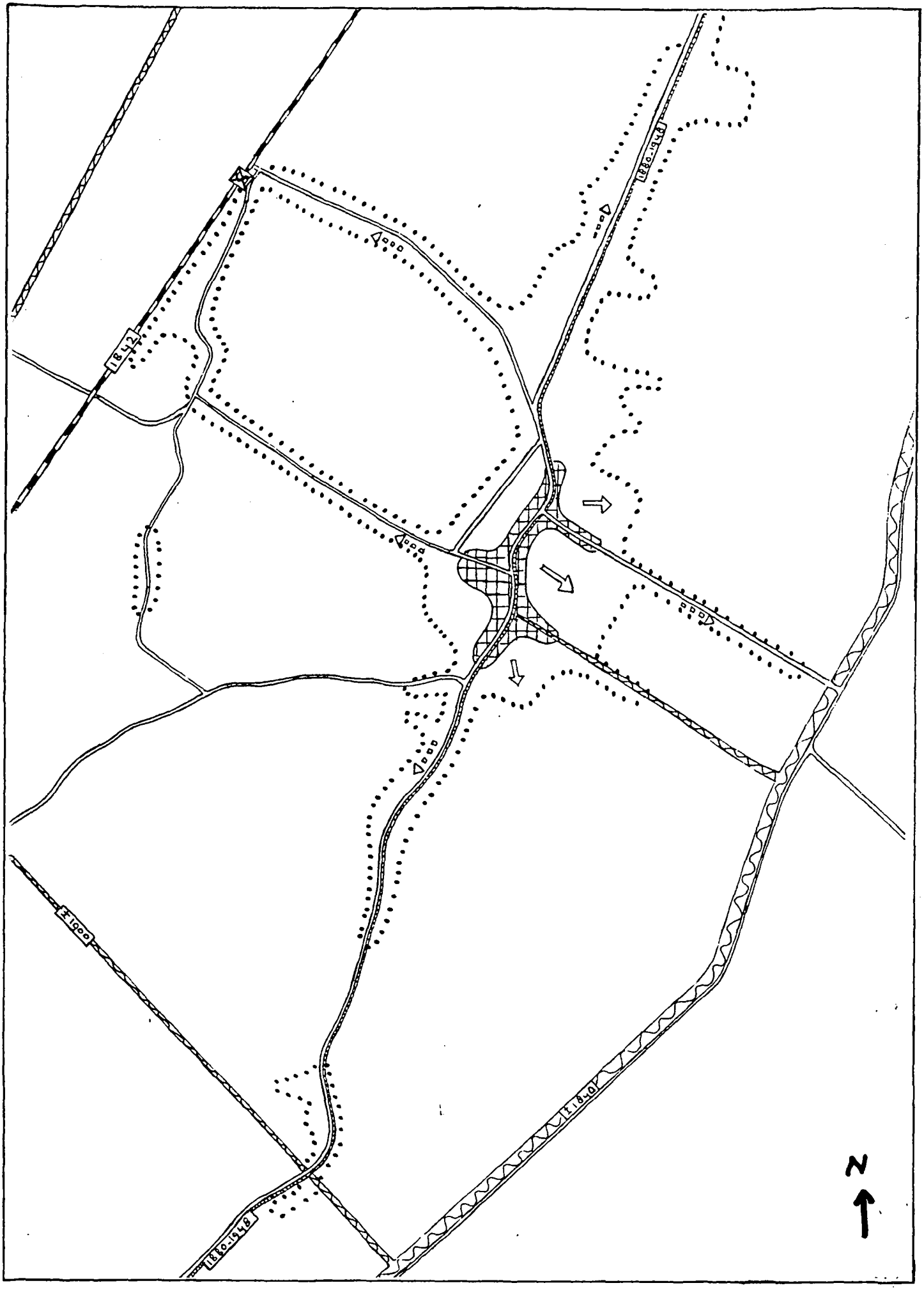

Figuur 8. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Hillegom
in de periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda)

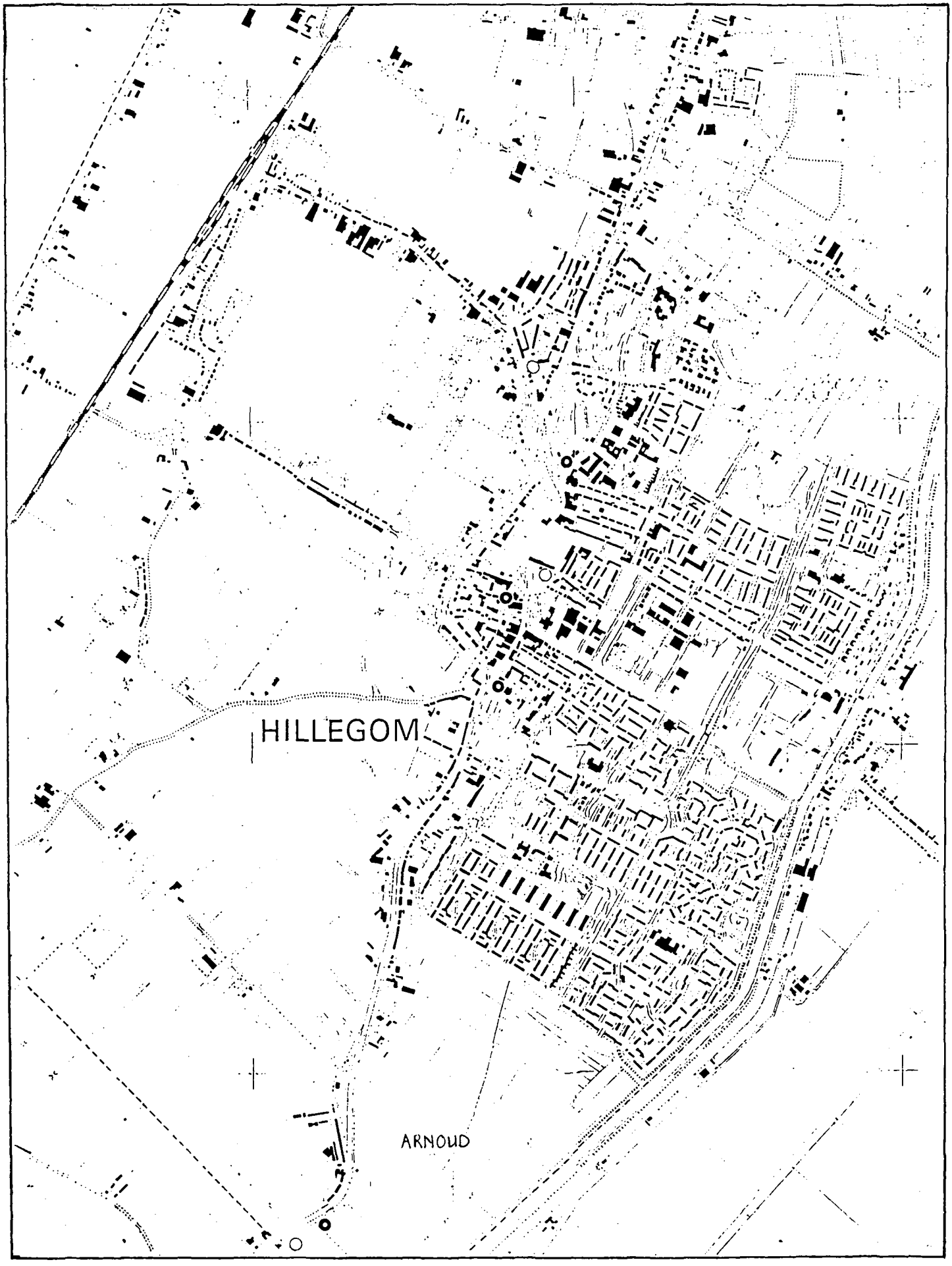

Figuur 8a. Hillegom anno 1990 (ter vergelijking)

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE HILLEGOM

Inleiding

Hillegom is een strandwallendorp, waarvan de bebouwing zich aanvankelijk ontwikkelde langs de huidige Weeresteinstraat-Hoofdstraat-Leidsestraat. Als gevolg van de opkomst van de bollencultuur ontwikkelde de bebouwing zich vanaf de tweede helft van de vorige eeuw tevens langs de verschillende zanderijsloten en vaarten.

Dorpsbebouwing

De oudste bebouwing is te vinden aan de Hoofdstraat. Eind negentiende-eeuwse uitbreidingen (rijtjes arbeiderswoningen, "mansardekapjes") bevinden zich aan de Hoogewerfstraat en de Leidsestraat, in de omgeving van de Hoofdstraat, in het gedeelte ten zuiden van de haven en in de omgeving van het station (1e en 2e Loosterweg, Parallelweg en Spoorlaan).

Planmatige bebouwing

Hillegom kent verschillende planmatig opgezette woonwijkjes. Omstreeks 1900 werden in Arnoud (Leidsestraat) enkele rijtjes woningen gebouwd door de Kalkzandsteenfabriek. In Weerestein bevindt zich een wijkje van de woningbouwvereniging Patrimonium uit 1927 en in de kern van het dorp is een woningbouwcomplex te vinden van Goed Wonen, gebouwd in de jaren vlak na de Eerste Wereldoorlog. Minder planmatig opgezet is de wijk rond de Prins Bernardstraat, Ambacht-straat en Prinses Marijkestraat. Deze woningen (jaren '30) vertonen in hun hoofdvorm veel overeenkomsten maar verschillen in detaillering en materiaalgebruik.

Bijzondere bebouwing

Van de bijzondere bebouwing zijn in de eerste plaats vermeldenswaardig de grote villa's-voor-de-rijke-bollenboeren, zoals die te vinden zijn aan de Sixlaan, de Weeresteinstraat en de Leidsestraat. Tevens zijn karakteristiek de twee R.K. complexen: In de Mariastraat bevinden zich een R.K. kerk met pastorie, scholen en het St.Josephhuis met daarbij een begraafplaats van omstreeks 1900 en aan de Hoofdstraat-Mgr. van Leeuwenlaan zijn te vinden een R.K. kerk met pastorie en het Theresiahuis uit circa 1925.

Monumenten van bedrijf en techniek

De oudste bollenschuren zijn kleine eenlaagse houten schuren met een zadeldak, zoals er nog één te vinden is aan de Leidsestraat. Allengs worden de schuren groter, het hout wordt vervangen door houten vakwerk en baksteen. De dakvorm blijft eerst nog zadeldak, dan volgt het mansardedak. In de eerste decennia van deze eeuw wordt het standaardtype bollenschuur vervolgens een twee- of drielaags bakstenen gebouw op rechthoekige plattegrond en met een plat dak; de gevels zijn vaak voorzien van decoratief metselwerk en worden bekroond door een borstwering. Bollenschuren en -complexen zijn vooral te vinden aan de Weeresteinstraat. Leidsestraat, Stationsweg, Leidsevaart en meer verspreid aan de Pastoorslaan, Veenenburgerlaan en Hyacintenlaan. Langs deze laatste lanen zijn de bollencomplexen overigens voornamelijk naoorlogs. Een andere met de bodemgesteldheid samenhangende bedrijvigheid is de Kalkzandsteenfabriek aan de Leidsestraat.

C. STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

HILLEGOM

Stedebouwkundige typologie

1. Stedelijk ingericht gebied

1.1 Algemeen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- vaak *eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet*
- stenen straten, geen voortuinen
- voornamelijk aaneengesloten bebouwing
- bebouwing deels complexgewijs, complexgrootte variabel

1.2 Stedelijk villagebied

- functie: wonen
- ligging in stedelijke context
- planmatige ontwikkeling
- stratennet royaal van opzet met soms bijzondere patroon- of vormkenmerken
- stenen straten met veelal ondiepe voortuinen
- bebouwing aaneengesloten of vrijstaand op geringe onderlinge afstand
- twee of meer bouwlagen hoog

2. Niet-stedelijk ingericht gebied

2.1 Algemeen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
- regelmatige voortuinen
- weinig aaneengesloten bebouwing
- bebouwing *voornamelijk niet complexmatig*

2.2 Tuinwijkachtige ontwikkeling

- functie: wonen
- planmatige ontwikkeling
- stratennet soms met bijzondere patroon- en vormkenmerken
- groene straten, voortuinen
- voornamelijk half open blokken, strokenbouw
- bebouwing complexmatig

2.3 Villagebied

- functie: wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- stratennet vaak met bijzondere vormkenmerken
- groene straten, tuinen rondom
- voornamelijk losse bebouwing
- bebouwing voornamelijk niet complexmatig

3. Gebied zonder woonfunctie

3.1 Industriegebied

- functie: industrie / bedrijvigheid / handel / verkeer
- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie *en/of functies*

3.2 Groen gebied

- functie: openluchtrecreatie (park, sportterrein, begraafplaats, enz.)
- voornamelijk onbebouwd terrein
- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

4. Ander gebied

a. Religieus

Na 1945 gereconstrueerd gebied

Gebieden met bijzondere waarden

1 Arnoud

HILLEGOM
Stedebouwkundige typologie

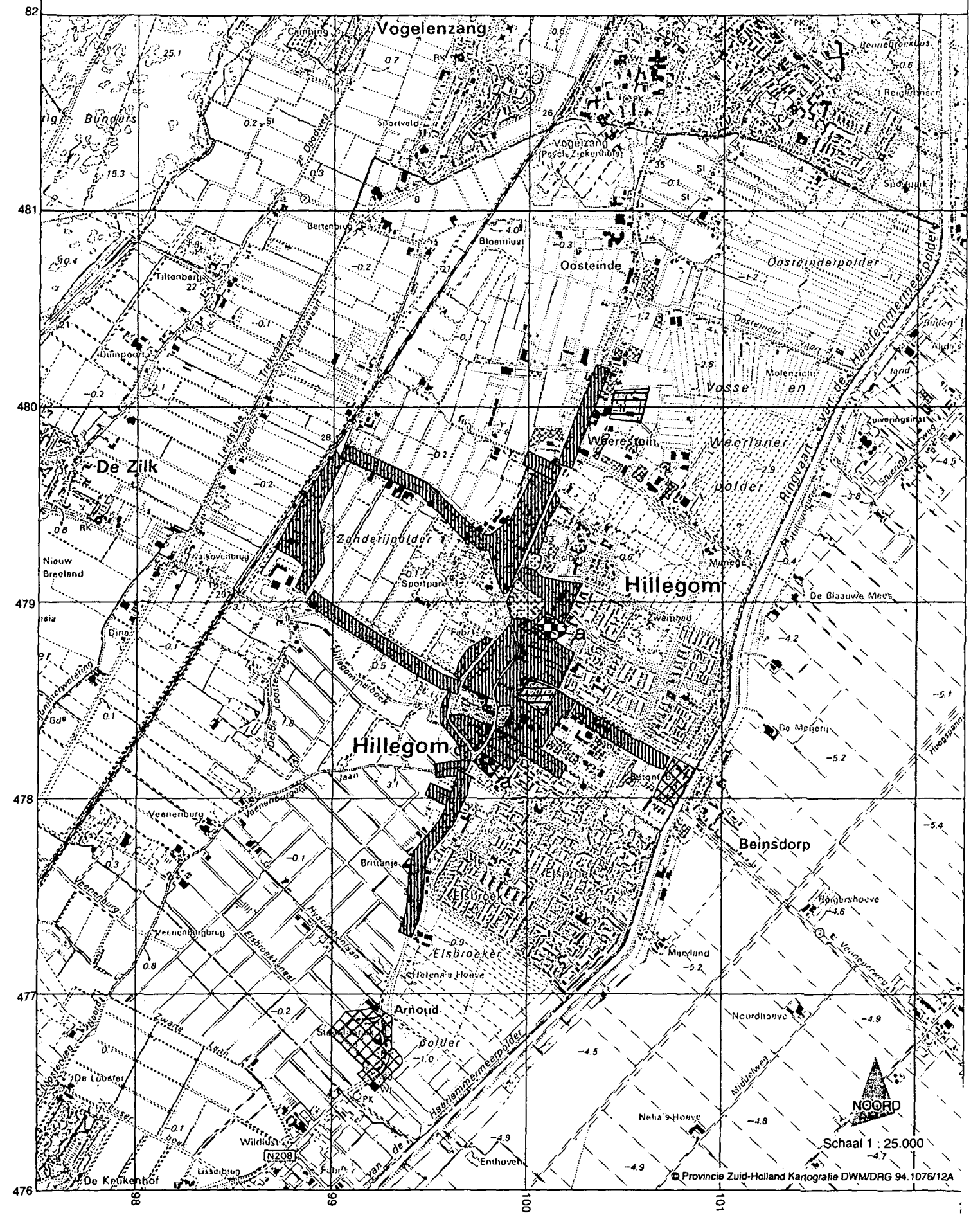

HILLEGOM
Gebieden met bijzondere waarden

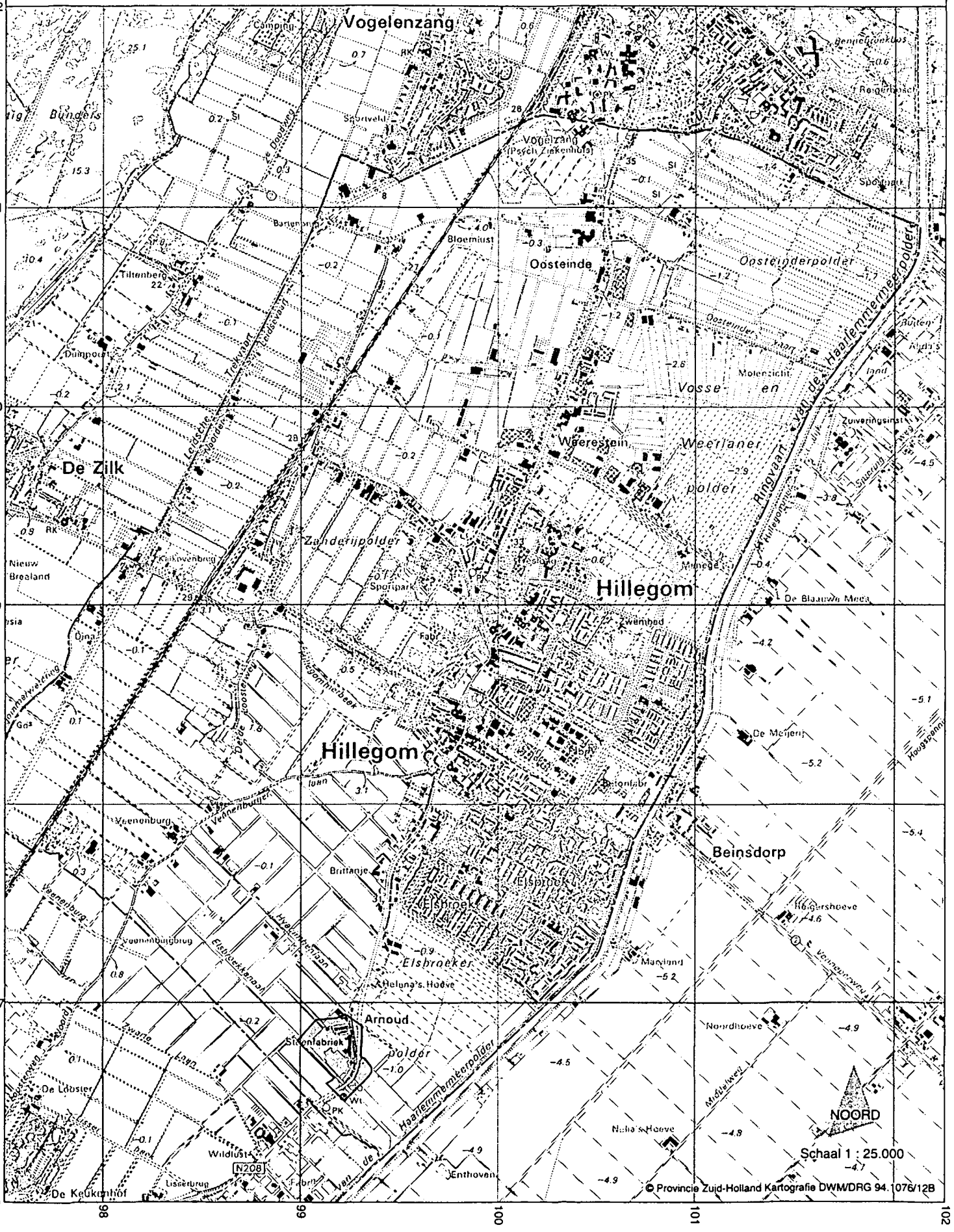

D. GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN HILLEGOM

1. Arnoud

Criteria	Gebieden 1
I Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:	
1. kwaliteit van het ruimtelijke conept;	
2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	+
3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorisch kwaliteiten;	
4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkeling(bv. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark).	
II Bijzondere historische betekenis, zoals:	
1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	±
3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	±
III Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
1. betekenis als onderdeel van een groter geheel;	
2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.	±
IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	±
V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten).	+

Toelichting

1.Arnoud.

Het ten zuiden van het dorp Hillegom gelegen Arnoud is een opmerkelijk voorbeeld van een fabrieksdorp, dat gerelateerd is aan de productie van bouwmaterialen. Bij de kalkzandsteenfabriek Arnoud (tegenwoordig Van Herwaarden Hillegom B.V.), gesticht circa 1905, verrees in de eerste decennia van de 20e eeuw enkele complexen arbeiderswoningen, winkels, kantoorgebouwen, een directeurswoning en een watertoren. De lokatie van de fabriek en het dorp heeft een direct verband met de geografische omstandigheden ter plaatse. Als grondstof voor de produktie van de stenen werd zand gebruikt, dat gewonnen werd van de nabijgelegen strandwal. Voor het vervoer naar de fabriek werd het Elsbroekkanaal gegraven, dat in de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder uitkomt. De aan- en afvoer over land vond plaats over de Leidsestraat.

De grenzen van het aan te wijzen gebied lopen door een aantal kavelsloten, die samenvallen met de grenzen van het fabrieksterrein. In het westen volgt de grens het Elsbroekkanaal (zie kaart).

De meeste bebouwing staat langs de westzijde van de Leidsestraat en bestaat uit een lange onderbroken gevelwand, waar de fabriek achter oprijst. Ook de woonblokken in de Arnoudstraat (haaks op de Leidsestraat) vormen een eenheid met de bebouwing langs de Leidsestraat. Deze samenhang wordt versterkt door de materiaalkeuze (zandsteen) en door verbindingselementen (poorten). De arbeiderswoningen zijn in drie fasen tot stand gekomen: voor de Eerste Wereldoorlog in de periode 1905-1910 en in 1913; de woningen aan de noordzijde van de Arnoudstraat dateren van na de Tweede Wereldoorlog. Alle arbeiderswoningen bestaan uit blokken van zes of meer huisnummers, met voor en achter tuintjes. Ze hebben een symmetrische indeling, onder andere met dakkapellen. De nokrichting van de daken ligt evenwijdig aan de straat. Enkele hoekgebouwen vervullen of vervulden een winkel- of kantoorfunctie. De arbeiderscomplexen zijn uitgevoerd in zandsteen en zijn daardoor als het ware een advertentie voor het produkt van de fabriek. Naast de fabriek (met zijn schoorstenen en hoge bouwmassa's) vormen ook de watertoren en de directeursvilla aan de oostzijde van de Leidsestraatweg beeldbepalende elementen. De watertoren uit 1925 is een karakteristiek oriëntatiepunt voor de gehele omgeving.

Het gebied is van belang vanwege de ligging, de specifieke functie en de samenhang. Vrijwel alle oorspronkelijke elementen zijn nog aanwezig. Het nog redelijk gave karakter wordt echter bedreigd door een vrij ernstige achterstand in het onderhoud.